
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Casalderrey Durán, Èric; Claudia Jiménez Cortés, dir. (In)justícia transicional : una revisió de la transició espanyola. 2021. 33 pag. (1284 Grau en Criminologia i Grau en Dret)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/248231>

under the terms of the license

Autor: Èric Casallerrey Durán
Tutora: Dra. Claudia Jiménez Cortés
Doble Grau en Criminologia i Dret
Curs 2020-2021

18 de maig de 2021
8.981 paraules

[IN]JUSTÍCIA TRANSICIONAL:

Una revisió de la
transició espanyola

A Àngela y Tara.

*Aquells volen ser ells, ara, abans, després,
i aquells que no vivien, ara viuen menys.*

– Ovidi Montllor.

Aquest treball aborda l'estudi del present, passat i futur de la justícia transicional a Espanya. De l'anàlisi de les diferents mesures preses en acabar la dictadura se'n desprèn la manca d'adopció de mecanismes de justícia transicional. Tanmateix, els últims anys s'han adoptat noves normes, com la llei de Memòria Històrica en 2007 o l'avantprojecte de Memòria Democràtica que podria aprovar-se aviat, el qual fa que ens preguntem quines són les mesures que encara es poden prendre per pal·liar d'alguna manera l'oblit que han patit les víctimes del franquisme. Tenint en compte els estàndards internacionals de veritat, justícia, reparació i no-repetició, i prenent com a marc de referència les diferents experiències al voltant del món, s'estudiaran les possibles futures mesures i les que s'han aplicat fins al moment, destacant les seves aportacions i mancances.

Paraules clau: Justícia transicional; veritat, justícia, reparació i no-repetició, víctimes, Espanya, franquisme

This work addresses the study of the present, past, and future of transitional justice in Spain. The analysis of the different measures taken at the end of the dictatorship shows the lack of adoption of transitional justice mechanisms. However, new rules have been adopted in recent years, such as the Historical Memory Law in 2007 or the draft bill of Democratic Memory that could be approved in the near future, which makes us wonder what measures can still be taken to somehow mitigate the oblivion suffered by the victims of Francoism. Given the international standards of truth, justice, reparation, and non-recurrence, and taking as a reference framework the different experiences around the world, possible future measures and those that have been applied so far will be studied, highlighting their contributions and shortcomings.

Keywords: Transitional justice; truth, justice, reparation and non-recurrence, victims, Spain, Francoism

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	1
I. MARC TEÒRIC: La justícia transicional	2
1. Concepte.....	2
2. L'evolució de la justícia transicional	3
2.1. Primera fase	3
2.2. Segona fase	5
2.3. Tercera fase	6
3. El paper de les víctimes.....	8
II. ANÀLISI DEL CAS ESPANYOL	10
1. Context històric	10
2. La constatació de la (no) existència d'un procés de justícia transicional a Espanya	12
2.1. En relació a les mesures institucionals	12
2.2. En relació al marc normatiu: La llei d'amnistia	14
2.3. En relació a l'activitat judicial: l'aplicació de la llei d'amnistia i la prescripció	15
2.4. En relació a possibles mesures de reparació.....	16
2.4.a) Primera etapa: del Franquisme a l'aprovació de la llei de la memòria històrica (2007)	16
2.4.b) Segona etapa: l'aprovació de la llei de la memòria històrica de 2007	18
2.5. Altres vies de reparació explorades per les víctimes i els seus familiars	20
3. L'avantprojecte de Llei de Memòria Democràtica com a possible via d'assumpció dels estàndards internacionals de justícia transicional.....	21
3.1. Dret a la veritat	22
3.2. Dret a la justícia.....	22
3.3. Dret a la reparació	22
3.4. Garanties de no repetició	23
3.5. Altres aspectes	24
III. BALANÇ: El possible encaix – o no- de les actuacions ressenyades dins d'un model de justícia transicional i propostes cara al futur.....	24
BIBLIOGRAFIA	26

INTRODUCCIÓ

A Espanya la guerra civil i la dictadura van deixar rere seu milers de víctimes d'abusos i vulneracions de drets humans. Durant la transició a la democràcia es va adoptar una postura d'oblit del passat, no fent front a aquells actes ni responsabilitzant als actors.

Les últimes dècades, països d'arreu del món també han hagut d'afrontar la resposta a situacions de violacions massives de drets humans del passat durant les seves transicions polítiques. Els mecanismes per abordar aquestes atrocitats comeses durant dictadures o conflictes armats solen incloure's en el que coneixem com justícia transicional.

En aquest treball es pretén fer des de la perspectiva d'aquest model de justícia una anàlisi crítica de com va respondre el sistema espanyol a les necessitats de les víctimes del franquisme durant la transició i la democràcia. Per fer-ho, el treball es dividirà en dues parts: el marc teòric, on s'abordarà la justícia transicional i el paper que hi juga la víctima en aquest model, i l'anàlisi del cas espanyol on s'analitzaran quines mesures es van prendre i l'estat actual de la qüestió.

La finalitat és valorar si al cas espanyol es va fer ús d'aquest model de justícia així com la viabilitat de fer-ho ara.

I. MARC TEÒRIC: La justícia transicional

1. Concepte

Els conflictes interns armats i les dictadures deixen ferides a la societat a les quals l'Estat no pot donar resposta amb institucions ordinàries a conseqüència de l'alt nombre de violacions de drets humans. Per aquest motiu es fa necessària la creació d'un sistema jurídic-polític social més flexible i adaptat a les circumstàncies, que faciliti el trànsit del conflicte a la pau a la vegada que resol les atrocitats i la impunitat del passat. És el que es coneix com a *justícia transicional* (València, citat per Bolaños i Biel, 2019).

El Secretari General de l'ONU a l'informe S/2004/616 la va definir com:

Els mecanismes associats amb els intents d'una societat per resoldre els problemes derivats d'un passat d'abusos a gran escala, a fi que els responsables rendeixin comptes dels seus actes, servir a la justícia i aconseguir la reconciliació. Poden ser judicials o extrajudicials i tenir diferents nivells de participació internacional (o prescindir-ne) així com abastir l'enjudiciament de persones, la reparació, la cerca de la veritat, la reforma institucional, la investigació d'antecedents, la remoció del càrrec o combinacions de totes elles (pàg. 6).

Per la seva banda, la Cort Constitucional Colombiana (citada per Bolaños i Biel, 2019) ha definit la justícia transicional com una institució jurídica excepcional: sorgeix per donar resposta a un problema concret, per tant, és temporal, només vigent mentre durin els esforços per superar la situació de confrontació i establir condicions que permetin la reconstrucció i reconciliació. Una altra gran diferència és el paper de la víctima: la justícia ordinària tendeix a tenir un caràcter més punitiu i retributiu, centrada en el càstig, mentre que la justícia transicional posa la víctima en el centre del procés amb una perspectiva més restaurativa enfocada a reparar-la i obtenir la veritat.

En conclusió, com assenyala Forcada (2011), el terme justícia transicional abasta una varietat de mecanismes que tenen per objectiu facilitar la transició a una pau duradora i un Estat de dret a les societats que han estat o estan immerses

en conflictes violents o règims dictatorials, fent ús d'un paquet de mesures típiques que combinen elements de justícia retributiva, restaurativa i institucional.

Així, entre els mecanismes de justícia retributiva, trobem aquells destinats a fer respondre dels seus actes als responsables, ja sigui mitjançant la justícia internacional, la nacional, la mixta o la jurisdicció universal. Tot i que l'autor les classifica com a justícia retributiva, cal destacar que es poden enfocar els judicis amb altres perspectives.

Pel que fa a la justícia restaurativa, trobem mecanismes amb la finalitat de reconstruir el teixit social, tancar les ferides i reparar a les víctimes. S'inclouen aquí mesures molt diferents com comissions de la veritat, reparacions pecuniàries o la construcció de monuments.

Dins dels mecanismes de la justícia institucional, s'agrupen, per una banda, mesures que pretenen construir i consolidar l'Estat de dret, assegurant l'imperi de la llei a les estructures estatals i el respecte als drets humans. Pot incloure mesures com reformes institucionals, legals o la depuració i purga de funcionaris. Per altra banda, trobem l'amnistia, una institució processal que pot anul·lar la responsabilitat penal i impedir processos penals. Per la vulneració de drets que pot comportar, el dret internacional les limita i no permet aquelles que vulnerin les obligacions internacionals de garantir el dret a un recurs efectiu, el dret a la veritat o les obligacions d'investigar, enjudiciar i castigar als perpetradors de violacions greus de drets humans (E/CN.4/2005/102/Add.1, A/RES/60/147, CIDH STC26/09/2006).

2. L'evolució de la justícia transicional

2.1. Primera fase

Els orígens de la justícia transicional els trobem després de les dues guerres mundials (Teitel, 2003). En aquests períodes de postguerra, l'objectiu de la justícia va ser delimitar els usos de guerra i del càstig dels màxims responsables per part de la comunitat internacional. Les qüestions a resoldre van ser si la justícia havia de ser nacional o internacional, col·lectiva o individual.

Arran de l'experiència negativa del primer període de postguerra, amb judicis nacionals fallits –com els de Leipzig-, la impunitat del Kàiser Guillem II i les sancions col·lectives a Alemanya, després de la Segona Guerra Mundial es va optar per un model de justícia “internacional” ad hoc centrada en la responsabilitat individual (Teitel, 2003). La importància dels judicis de Nuremberg¹ va ser el canvi de direcció cap a la responsabilitat i persecució internacional de l'individu més enllà dels àmbits domèstics dels estats.

Junt amb aquest tribunal, les potències vencedores van dur a terme altres judicis per separat (Elster, 2004). Per altra banda, la desnazificació va comportar un seguit de purgues a diferents institucions, però va ser més eficaç a l'est que a l'oest, on van quedar importants estructures sense purgar, com el sistema judicial. Per últim, també es va posar en marxa, tot i que una dècada més tard, un mecanisme per compensar econòmicament a les víctimes, que en 1986 ja havia pagat setanta-set mil milions de marcs.

En altres estats que van estar sota ocupació nazi, o hi van col·laborar, també va haver-hi precedents de justícia transicional, com a Bèlgica, França, Holanda, o bé Àustria i Hongria (Elster, 2004). A molts d'aquests països va sorgir un nou tipus penal, la indignitat nacional, una forma de traïció castigada amb una nova condemna, la degradació nacional, que comportava la pèrdua de drets civils i polítics. En cada cas els drets perduts eren diferents, entre ells el dret de sufragi, tant passiu com actiu, el dret a exercir certes professions com metge, advocat, professor o periodista, també el dret a accedir a càrrecs públics o a les forces armades. En alguns casos, fins i tot podia comportar la pèrdua de la nacionalitat i el dret a la propietat. A part, també es van adoptar algunes mesures de compensació econòmica per les víctimes.

Com hem vist, ens trobem en els orígens de la justícia transicional, perquè comencen a aparèixer idees importants que seran desenvolupades en el futur, però

¹ Tanmateix Nuremberg va ser un judici molt qüestionable per l'absència d'un principi de legalitat clar anterior, la selecció dels acusats, i per ser un procés polític organitzat pels vencedors, els quals no van ser jutjats. Encara més crítiques van rebre els tribunals de Tòquio i Yokohama, per violar les garanties del degut procés i per ser una forma de justícia dels vencedors (Elster, 2004).

encara manquen elements essencials. La justícia transicional abasta una noció més àmplia de justícia que el model retributiu penal que caracteritzà aquells processos. Inclou el coneixement del passat, la construcció de la memòria, reparacions dels danys causats i disseny d'institucions per la no-repetició i la construcció de condicions per la reconciliació, i per tant, no només mira al passat sinó també al futur (Rincón, 2010). És per això que diem que la justícia transicional, en la seva concepció integral a la qual ja hem fet referència, va adquirir rellevància a partir dels anys vuitanta.

2.2. Segona fase

Des de la primera etapa i fins avui dia, hem estat testimonis de canvis de règims polítics arreu del món. A Llatinoamèrica als vuitanta amb l'exemple d'Argentina o Brasil i entre el final d'aquesta dècada i principis dels noranta va tenir lloc en Àfrica i Àsia, amb Filipines o Sud-àfrica entre altres. En aquesta dècada també va ser el torn de països d'Europa com Hongria, Romania o els estats del bloc soviètic (Chinchón, 2007).

Tots aquests canvis polítics van deixar enrere llargs períodes de vulneracions de drets humans. Aquesta situació va plantejar moltes preguntes sobre com abordar els crims dels antics règims, que les quals van ser abordades des de diferents perspectives pels estudis de justícia transicional (Chinchón, 2007).

Pel que fa a l'àmbit llatinoamericà, durant els anys vuitanta es va obrir un període de transicions, en molts casos pactades pels règims militars per garantir la seva immunitat (Elster, 2004). En aquests processos, i no sense importants debats a la societat, es va optar per un nou model, obrint el que anomena Teitel (2003) com la segona fase de la justícia transicional, amb judicis nacionals que legitimessin els governs posteriors i ajudessin a reconstruir la nació. Tot i que no es va optar pel model internacional, el marc de referència que va deixar Nuremberg va servir com a font de dret per inspirar els processos nacionals, reforçats per decisions del sistema interamericà de drets humans a favor del dret

de les víctimes i la correlativa obligació dels estats d'oferir investigacions, reparacions i una garanties de no repetició.

D'aquí que es pugui afirmar que el model de justícia d'aquesta segona fase va superar la concepció retributiva i va incorporar elements per reparar tota la societat, amb valors com la pau o la reconciliació (Teitel, 2003). És en aquest model restaurador que sorgeix la figura de les comissions de la veritat, una institució amb l'objectiu d'investigar, documentar i divulgar violacions de drets humans durant el període predecessor. Per tant, es va passar d'un model de responsabilitat individual a una aproximació molt més comunitària, proveint a les víctimes d'eines per recuperar-se de danys passats.

Com a problema cal assenyalar que sovint, en favor de la pau, la veritat i l'estabilitat social es va cedir en el terreny de la justícia. Només hi va haver algunes condemnes de presó a Argentina i Bolívia (Elster, 2004). En molts casos les comissions de la veritat van servir per compensar a les víctimes, però evitant publicar els noms dels perpetradors².

2.3. Tercera fase

Des de finals de la dècada dels noranta i fins a l'actualitat, la justícia transicional s'ha anat estenent: allò que abans es veia com un fenomen lligat a situacions excepcionals, ara cada cop és més comú. Això segons Teitel (2003) és degut a l'època convulsa que vivim de conflicte permanent amb guerres a petita escala, estats fallits i fragmentació política.

A Europa, les eleccions de 1989 a Polònia van obrir l'etapa de transicions dels estats socialistes, com Hongria, l'RDA, Txecoslovàquia o la Unió Soviètica (Elster, 2004). Tot i que les formes de justícia transicional van variar segons l'estat, en general hi va haver relativament pocs judicis i va tenir molt de pes la restitució de terres expropiades. El més destacable van ser les purgues amb les lleis de lustració, que van sorgir com a novetat en diversos països. Aquestes tenien com a finalitat evitar que personalitats o col·laboradors dels governs anteriors

² A Argentina va ser una persona anònima de les comissions qui va filtrar els 1.351 noms a la premsa, i a Xile ho va fer el diari del partit comunista (Elster, 2004).

tinguessin càrrecs en els nous règims, combinant mètodes de les purgues clàssiques, com fer fora del càrrec, o mètodes de la degradació nacional, com d'inelegibilitat.

Un model innovador es va basar en l'exposició del passat (Elster, 2004). A Hongria, per exemple, es va donar a escollir als oficials d'alt rang entre la dimissió i la publicació dels seus historials. A Polònia, en canvi, els candidats a càrrecs electes havien de declarar si havien estat col·laboradors conscients entre 1945 i 1990. En cas de confessió, aquesta es feia pública i no es prenia mesures addicionals, deixant en mans de l'electorat la resposta, però en cas de negar la col·laboració falsament, eren inhabilitats durant deu anys.

A la dècada dels noranta també van tenir lloc diverses transicions al continent africà. La més important per la justícia transicional va ser la de Sud-àfrica després de l'apartheid, ja que va establir un mecanisme conciliador per afrontar el passat: la Comissió de la Veritat i la Reconciliació (Elster, 2004). Aquesta comissió, a diferència de les creades a Llatinoamèrica als vuitanta, estava formada per tres comitès: el Comitè de Violacions de Drets Humans, el Comitè de Reparacions i Rehabilitació i el Comitè d'Amnistia. Els dos primers es van dedicar a la investigació d'abusos de drets humans i a la reparació de les seves víctimes respectivament.

Per la seva banda, el comitè d'Amnistia va implementar un nou mecanisme, similar al de Polònia, amb la intenció de fomentar les confessions. Per accedir a l'amnistia s'havia de sol·licitar, aquells qui no ho fessin podien ser jutjats i condemnats. Per quedar inclòs dins l'amnistia s'havia de demostrar que els actes havien estat motivats per fins polítics i no per maldat o lucre, i que eren proporcionals a l'ocasió que els va desencadenar. També s'havien d'aportar proves i informació sobre els crims, incloent-hi informació sobre la cadena de comandament. Tot i això, es creu que molts culpables no van confessar per la improbabilitat de futurs processaments judicials (Wilson, citat per Elster, 2004).

Finalment, i ja des de la vessant internacionals, s'ha de destacar la creació dels Tribunals Penals Internacionals per l'ex-Iugoslàvia (1993) i per Ruanda (1994). Aquests tribunals ad hoc van ser creats pel Consell de Seguretat per jutjar

als responsables dels crims internacionals, tornant al model de Nuremberg de la responsabilitat internacional individual, però aquest cop no imposada pels vencedors sinó per la comunitat internacional (Elster, 2004). Aquests tribunals ad hoc presenten com a novetat la consideració de la “justícia” com a peça clau i imprescindible per a una reconciliació i restauració de la pau duradora (S/RES/808 i S/RES/827).

3. El paper de les víctimes

En la seva evolució, la justícia transicional ha anat donant un major protagonisme a les víctimes i al seu paper en els diferents mecanismes i s’han reconegut les seves reclamacions per la veritat i la reparació com a veritables drets humans (Rincón, 2010). Això comporta que les víctimes puguin tenir un paper de participació activa en el disseny i l’execució de les mesures, en lloc de limitar-se a tenir un rol de testimonis o beneficiaris (ST/SG(09)/A652)³.

Per tant, és a la segona etapa de la justícia transicional, als anys vuitanta, quan la víctima comença a tenir un rol molt més actiu i central en els processos. En el camp teòric, també és en aquesta època quan el paper de la víctima pren importància, amb un nou corrent de la victimologia, molt més sensibilitzada i que es va interessar pels seus drets i necessitats (Bustos i Larrauri, 1993).

En el cas de violacions massives i greus de drets humans, a nivell internacional les víctimes tenen una sèrie de drets reconeguts en els diferents instruments: el dret a la veritat, a la justícia, a la reparació i a la no repetició (Rincón, 2010). Aquests drets responen a un de més elevat, el dret al recurs efectiu reconegut per la Declaració Universal dels Drets Humans i, més endavant, pel Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics.

El contingut d’aquests drets i el seu abast han estat desenvolupats per diferents òrgans i jurisprudències internacionals i la seva garantia i la forma de fer-ho avui dia conformen el nucli normatiu de la justícia transicional (Rincón, 2010). Per tant, tot i que la justícia transicional és independent i ha d’adaptar les

³ Malgrat ésser un requisit amplament estès, no és obligatori, però sí una forma de mesurar l’eficàcia i la bona fe dels governs en la seva implementació (Méndez, 2016).

mesures al cas concret, s'entén que ha de respectar aquests límits normatius. En conseqüència, els Estats estan obligats a respectar i garantir aquests drets reconeguts pel dret internacional i el seu incompliment podria generar responsabilitat internacional (CIDH STC06/04/2006)

En aquest sentit, segons els Principis actualitzats contra la impunitat de l'ONU (E/CN.4/2005/102/Add.1), el dret a la veritat és un dret inalienable i imprescriptible, del qual són titulars les víctimes, familiars i els pobles respecte als esdeveniments del passat relatius a les violacions de drets humans. El dret a la justícia obliga els Estats a dur a terme investigacions ràpides, minucioses, independents i imparcials sobre les violacions de drets humans així com a adoptar les mesures apropiades respecte als seus autors, perquè siguin processats, jutjats i condemnats degudament. Del dret a les reparacions són titulars tant les víctimes com els drethavents i cobreix tots els danys i perjudicis patits per les víctimes mitjançant mesures de restitució, indemnització, rehabilitació i satisfacció. Per últim, les garanties de no repetició al·ludeixen a mesures per assegurar a les víctimes que no tornaran a veure els seus drets vulnerats⁴.

Tot aquest conjunt normatiu i de mesures que s'han anat desenvolupant a partir dels anys vuitanta conformen el que avui dia és el contingut mínim exigible a qualsevol model de justícia transicional i, per tant, serà a partir del qual s'analitzarà l'estudi de cas que compon la segona part de la recerca.

⁴ Aquests drets han estat recollits en altres textos internacionals com els Principis i directrius bàsiques sobre els drets de les víctimes de violacions de drets humans (A/RES/60/147).

II. ANÀLISI DEL CAS ESPANYOL

1. Context històric

L'alçament militar de 1936 contra el govern de la segona república va iniciar la Guerra Civil Espanyola, durant la qual desenes de milers de persones van patir desaparicions forçoses, execucions extrajudicials i van ser enterrades en fosses comunes arreu del país (Tamayo, 2008). El bàndol nacional, aliat amb les potències feixistes, va bombardejar poblacions civils deixant centenars de morts i ferits, com a Gernika, Alacant o Granollers. El seu triomf deixava rere seu detencions arbitràries, violacions, tortures, confiscacions, judicis sumarís, execucions i empresonaments en camps de concentració o presons il·legals, freqüentment acompanyats de treballs forçats.

El fi de la guerra civil en 1939 no va ser el fi de la divisió, la dictadura de tall feixista instaurada no deixaria espai per la reconciliació (Suárez, 2011). El nou règim de terror va esborrar qualsevol esperança de justícia per les víctimes, l'única versió oficial dels fets seria la construïda pels vencedors (Tamayo, 2008).

La repressió contra els republicans i els opositors al nou règim va continuar amb la dictadura, en el marc de la qual es van aprovar un seguit de lleis per reforçar les persecucions per motius d'ideologia, sexualitat, gènere, religió o qualsevol altra qüestió que no encaixés dins del nou ideari (Tamayo, 2008). Entre elles destaquen la Llei de repressió contra la maçoneria i el comunisme, que va servir per reprimir qualsevol oposició política, o la Llei de *vagos i maleantes*, que es va utilitzar per perseguir a gitanos i homosexuals.

Aquest règim dictatorial va acabar als anys setanta. No hi ha un consens sobre quan va començar la transició a la democràcia: per alguns historiadors amb la mort de Franco en 1975, per altres amb l'elecció d'Adolfo Suárez o amb l'aprovació de la Constitució (Suárez, 2011). En tot cas, al marge de dates, el cert és que durant aquesta etapa, la contínua amenaça d'un cop militar o una nova guerra civil va fer que s'adoptés una postura reformista en comptes d'una

trencadora amb el règim (García, 2015). Ara bé, tot i ser una transició pactada, no va ser totalment pacífica sinó que va deixar centenars de morts, no només per part de l'oposició amb ETA o el GRAPO, sinó també per part dels cossos policials i grups d'extrema dreta.

Joan Carles de Borbó va firmar com a successor en 1969, jurant lleialtat al Cap d'Estat, als Principis del *Movimiento* i les Lleis Fonamentals. En el seu discurs declara que rep de Franco la legitimitat sorgida del 18 de juliol de 1936 (Torres, 2018). Va ser coronat dos dies després de la mort del dictador, restaurant així la monarquia a Espanya. Tanmateix, per Franco aquesta coronació era un acte d'instauració i no de restauració, ja que es tractava d'un nou regnat que naixia el 18 de juliol, sense deutes amb el passat.

En 1976 Suárez va ser escollit pel Rei com a nou president i, juntament amb Torcuato Fernández, seran reconeguts com els grans autors de la transició. Poc després, s'aprova la Llei per la Reforma Política, que canvia la cara al règim eliminant òrgans franquistes com el *Movimiento Nacional* o el *Consejo Nacional* i obre el camí a les primeres eleccions, que les guanyaria Suárez al capdavant de la recentment creada UCD (Grimaldos, 2004).

Suárez, primer president de la democràcia i icona de la transició, amb només vint-i-sis anys va entrar a la *Secretaria General del Movimiento* i va ascendir passant per procurador a les Corts, governador civil de Segovia, director de RTVE i finalment secretari general del *Movimiento* (Grimaldos, 2004)⁵. La UCD es va mantenir al poder fins a 1982, integrada per diversos personatges destacats de la dictadura com Martín Villa, Alfonso Osorio o José Rosón (Salellas, 2015).

Durant la transició també es van legalitzar el PCE i el PSOE pel sector de l'esquerra i per la dreta apareix l'Aliança Popular, que es convertí en el Partit Popular en 1989. El va fundar Manuel Fraga juntament amb altres 6 ministres de la dictadura que representaven i aglutinaven diferents forces i interessos

⁵ Per alguns historiadors com Fontana (citada per Salellas, 2015), Suárez va ser un falangista que no tingué res a veure amb els sectors reformistes del *Movimiento*.

(Grimaldos, 2004)⁶. Fraga va ser ministre d'informació del franquisme i va estar implicat en escàndols com el de Grimau, dirigent del PCE afusellat per ordre d'un Consell de Ministres del que va formar part, o la mort d'Enrique Ruano a mans de la policia, disfressada com un suïcidi pel seu ministeri (Barcala, Malaina i Herrera, 2012).

2. La constatació de la (no) existència d'un procés de justícia transicional a Espanya

2.1. En relació a les mesures institucionals

L'aparell judicial era una de les grans eines de la dictadura. El Tribunal d'Ordre Públic (en endavant TOP) va ser l'òrgan encarregat de reprimir les llibertats i l'oposició antifranquista (Grimaldos, 2004). Es dissol el 5 de gener de 1977 a la vegada que es crea l'Audiència Nacional, que assumeix les seves competències i s'assenta a les mateixes dependències. Els antics magistrats i fiscals del TOP van acabar als nous òrgans de la democràcia, arribant a alts càrrecs com al Tribunal Suprem o l'Audiència Nacional.

Vivas Marzal, per exemple, membre de la *División Azul* i defensor de la moral cristiana, va tenir una llarga trajectòria al Suprem. En una sentència de 1985 es refereix a l'homosexualitat com una a "tara", "desviació" o "senda equívoca" (RJ1985\2476). Gómez Chaparro, magistrat de l'Audiència Nacional va atorgar un insòlit permís penitenciari a un dels assassins de la matança d'Atocha, que aprofità per escapar (Grimaldos, 2004). També deixà en llibertat als feixistes que van assaltar armats la Universitat Complutense en 1979. Un altre jutge de l'Audiència Nacional, Varón Cobos, es negà en dues ocasions a processar al cap de seguretat de *Fuerza Nueva* per l'assassinat de la militant comunista Yolanda González. També va deixar en llibertat a Tejero i Ynestrillas durant l'operació galàxia, precursora del 23-F. Va acabar processat per l'excarceració d'un cap de la Camorra, però absolt al Suprem per un antic president del TOP i dos membres de ministeris franquistes.

⁶ L'Aliança Popular va acollir molts altres franquistes destacats, com Arias Navarro.

Un altre òrgan clau del règim franquista era l'aparell repressor. Amb la llei de Policia de 1978 la Policia Armada passa a denominar-se Policia Nacional, canviant l'uniforme gris pel marró, però mantenint el règim militar intern (Grimaldos, 2004). Tampoc hi va haver canvis significatius a la Guàrdia Civil, que avui dia conserva el seu caràcter militar. En aquests cossos no és que no hi hagués cap depuració policial, és que els elements més afins a la dictadura van seguir pujant escalafons. És el cas, per exemple, de Lorenzo Calatayud, immobiliista provinent del *búnker*, va ser nomenat Secretari General de la Direcció General de Seguretat impedit qualsevol aperturisme en la policia.

Per altra banda, personatges amb llargues llistes d'acusacions per tortura com Saturnino Yagüe o els germans Creix desapareixen dels cossos de seguretat només a causa de l'edat (Salellas, 2015). Altres en canvi van seguir la seva carrera, com Roberto Conesa, cap de la Brigada Político-Social, que va ser nomenat Cap superior de Policia a València i condecorat amb medalla d'or. González Pacheco, àlies *Billy el niño*, deixeble de Conesa, també va ser condecorat en democràcia i no es va retirar fins a 1981, quan es passà a la seguretat privada. Aquest camí a la seguretat privada el van seguir més membres de la policia de la dictadura, que van incrementar el seu poder durant la transició i van arribar a caps de seguretat de bancs o grans empreses públiques com Iberia.

La vida política, com veiem, va seguir protagonitzada per personatges del règim, i el mateix va succeir al sector privat. Moltes de les grans empreses espanyoles d'avui dia van créixer econòmicament durant el franquisme com Iberdrola, Gas Natural, Acciona, ACS o OHL, amb administradors la trajectòria dels quals és, si més no, qüestionable. De fet, segons Salellas (2015), les portes giratòries es van inventar pràcticament durant la transició, quan els consells d'administració de grans empreses, entitats financeres i elèctriques es van omplir d'exdirigents franquistes (Salellas, 2015). Destaquen cognoms com Oriol Urquijo, amb José Antonio, ministre de justícia promulgador de la Llei d'ordre públic, que va passar, entre altres, pel consell d'administració de Talgo o Fenosa, i el seu germà José María, que va votar en contra de la reforma política, i va passar també

per Iberdrola, Talgo o Banesto. Els descendents d'aquesta família avui dia segueixen ocupant alts càrrecs de grans empreses.

2.2. En relació al marc normatiu: La llei d'amnistia

Una de les demandes populars durant la transició va ser l'amnistia: al país base es va convocar una vaga general per l'alliberament dels presos polítics (García, 2015), i a Catalunya ressonava el lema "llibertat, amnistia, estatut d'autonomia". La resposta des de les institucions va ser, primer en 1976, l'aprovació d'una amnistia parcial per delictes amb motivacions polítiques i en 1977 la Llei d'Amnistia, amb el 93% dels vots a favor.

El primer article de la llei va atorgar l'amnistia a tots els actes d'intencionalitat política comesos abans de 15 de desembre de 1976, als comesos fins al 15 de juny de 1977 si el seu mòbil era el restabliment de les llibertats públiques i als comesos fins al 6 d'octubre de 1977 sempre que no fossin actes de violència greu. El segon article va concedir l'amnistia, en tot cas, a un llistat de supòsits que incloïa, entre altres, l'objecció de consciència al servei militar o l'expressió d'opinions als mitjans de comunicació. Tanmateix, aquest article va contenir dues disposicions que no van ser debatudes en seu parlamentària ni van tenir cobertura als mitjans (García, 2015) i que concedien l'amnistia als delictes comesos per autoritats i agents de l'ordre públic durant la persecució dels actes inclosos a la llei d'amnistia i els comesos contra l'exercici dels drets de les persones.

L'aplicació d'aquesta llei comportava l'extinció de la responsabilitat penal així com la reintegració dels drets actius i passius dels funcionaris, la reincorporació als Cossos corresponents i l'eliminació dels antecedents penals. A la pràctica va suposar la impunitat col·lectiva tant de la guerra civil com de la dictadura, fins a tal extrem que hi ha qui lamenta que hagi enterrat la reconstrucció de la nostra memòria democràtica (Ruiz-Huerta, citat per García, 2015).

Per contra, no es va derogar la Llei de perillositat i rehabilitació social, que preveia teràpies aversives amb descàrregues elèctriques per persones homosexuals, que es va seguir aplicant fins al 1978 (Tamayo, 2008).

2.3. En relació a l'activitat judicial: l'aplicació de la llei d'amnistia i la prescripció

La llei d'amnistia ha estat un important obstacle per portar els crims del franquisme davant dels tribunals, però no l'únic. L'any 2008 el jutge Garzón de l'Audiència Nacional va obrir una causa per investigar els crims durant la guerra i la dictadura, en concret les desaparicions forçoses. Com a conseqüència, va ser denunciat per prevaricació pel sindicat ultradretà *Manos Limpias*. El cas va arribar al Tribunal Suprem, que dictà sentència en 2012 (STS 101/2012). La sentència va absoldre al magistrat del delictes de prevaricació, però amb el raonament desenvolupat a la seva decisió es va tancar la porta a l'enjudiciament dels crims.

La sentència comença recordant que en el nostre sistema processal els judicis de veritat no tenen cabuda, és a dir, aquells processos en els quals se sap que no es podrà condemnar a l'autor, ja sigui per mort, prescripció o amnistia, ja que la finalitat del procediment és la imposició de la responsabilitat penal.

El tribunal admet que els crims contra la humanitat no prescriuen, però entén que en virtut del principi de legalitat, les normes internacionals s'han d'incorporar a l'ordenament jurídic de la forma prevista a la Constitució. És a dir, la imprescriptibilitat només opera des de la seva transposició a l'ordenament espanyol, molt després de la comissió dels fets, i no és possible la seva aplicació retroactiva per motius de seguretat jurídica.

Sobre la llei d'amnistia, el tribunal manté el mateix raonament, amb el que intenta evadir l'obligació de perseguir els crims contra la humanitat tal com es defineixen a l'Estatut de Roma, ratificat per Espanya en 2002. Encara que es considerés que la prohibició de les amnisties era un costum internacional incorporat a l'ordenament amb la ratificació del pacte internacional de drets civils i polítics en 1977, el problema passaria a ser la incompetència dels jutges per derogar lleis, competència del poder legislatiu. El Tribunal va més enllà i arriba a

afirmar que la llei d'amnistia és fruit del consens i de la transició modèlica a la democràcia i no és una llei dels vencedors, i per tant cap tribunal pot qüestionar de la seva legitimitat.

En conclusió, el tribunal, tot i admetre que els crims contra la humanitat no prescriuen i no poden amnistiar-se, en virtut de la seva interpretació del principi de legalitat i d'irretroactivitat, considera que els principis internacionals abans esmentats no són d'aplicació als crims de la dictadura i la guerra pel moment en el qual es poden considerar incorporats a l'ordenament jurídic espanyol.

Així i tot, no es pot deixar de mencionar en aquest treball les causes obertes a Barcelona i Durango contra els bombardejos italians de la guerra civil (García, 2020). Tot i que es troben molt aturades, són les dues úniques causes, de les 61 que ha conegut la justícia espanyola, que encara estan obertes en aplicació del principi internacional d'imprescriptibilitat dels crims internacionals, en aquest cas el crim de guerra de bombardeig a població civil.

2.4. En relació a possibles mesures de reparació

2.4.a) Primera etapa: del Franquisme a l'aprovació de la llei de la memòria històrica (2007)

A mesura que es comença a instaurar el règim, es van implementant polítiques de reparació per als morts i els ferits de la guerra, però només per aquells que es van adherir o simpatitzar amb l'alçament militar, com el Decreto de 18 d'abril de 1938 que atorgava pensions a les viudes i orfes dels militars (Comissió Interministerial, 2006). No només es van concedir ajudes econòmiques, l'Ordre d'1 de maig de 1940, per exemple, es va dictar per facilitar les exhumacions dels "assassinats pels *rojos*".

No va ser fins acabada la dictadura que les mesures de reparació van incloure al bàndol republicà. La primera, el Decret 670/1976, abans de les eleccions, va establir pensions per als civils ferits en la guerra. Després, ja amb el govern de l'UCD s'aproven també altres mesures de reparació, com el Real Decret Llei 6/1978, que fa un reconeixement jurídic dels militars republicans,

permetent-los l'accés a pensions, o el Real Decret Llei 35/1978, que concedeix pensions als familiars⁷ dels morts o desapareguts durant la guerra.

Aquelles mesures es milloren amb la Llei 5/1979, que per primer cop reconeix als morts de la dictadura, encara que només aquells causats o relacionats amb la guerra. També es van dictar altres normes que van ampliar i millorar les anteriors, però no va ser fins al govern del PSOE que es van reconèixer reparacions per als presos polítics del franquisme. Així, per exemple, la Llei 18/1984 reconeix els anys d'empresonament per motius contemplats a la llei d'amnistia com a temps treballat a efectes de la Seguretat Social. A més, als pressupostos generals de 1990 també es va preveure una indemnització a aquelles persones que haguessin estat un mínim de tres anys empresonats per les causes amnistiades.

En aquesta època no només es van aprovar mesures de reparació individual, també es va compensar als partits polítics i als sindicats pel patrimoni confiscat. La Llei 4/1986 cedeix als sindicats l'ús dels béns de l'Organització Sindical, coneguda com el Sindicat Vertical, l'únic legal durant la dictadura. També es preveu la restitució dels béns confiscats als sindicats o una compensació econòmica en defecte. El mateix va fer la Llei 43/1998 amb els partits polítics.

En aquesta línia es van aprovar altres mesures com el Real Decret 39/1996, que concedia la nacionalitat als combatents de les Brigades Internacionals, renunciant però a la d'origen, o la Llei 3/2005 que concedeix una ajuda als menors desplaçats a l'exili, coneguts com els nens de la guerra.

Amb aquest marc normatiu reparador, fins a l'any 2005 es van destinar 16.361 milions d'euros a reparacions (Comissió Interministerial, 2006). D'aquests, 391 milions van ser per indemnitzacions a presos (60.479 beneficiaris) i 5,1 milions pel còmput d'anys empresonats per anys treballats (4.734 beneficiaris). Els 15.965 milions restants corresponen a pensions repartides entre 49.000 funcionaris, 60.000 militars professionals i familiars, 140.000 militars no

⁷ Per familiars la llei entén les viudes, fills incapacitats i pares, un concepte molt limitat, tant pel que fa als titulars com pel que fa a l'àmbit temporal, doncs es limita a les víctimes de la guerra, no de la dictadura.

professionals i familiars, 110.000 morts o desapareguts, 95.000 mutilats excombatents i familiars, i 59.000 mutilats civils i familiars, sumant 513.000 beneficiaris en total. A més es van restituir 47 immobles als sindicats i es van pagar 26.396.451€ pel valor de 530 immobles, així com 6.676.030,65€ als diferents partits polítics per via administrativa i 21.163.104,56€ en via jurisdiccional.

2.4.b) Segona etapa: l'aprovació de la llei de la memòria històrica de 2007

El 27 de desembre de 2007 es publica la llei 52/2007, coneguda com la Llei de Memòria Històrica (en endavant, LMH), la primera que reconeix i condemna la dictadura franquista, ja que les lleis esmentades fins ara es referien a la dictadura com “les conseqüències de la guerra civil” o “el període anterior a la Constitució”. El seu objectiu és ajudar a tancar ferides encara obertes a la societat reparant a les víctimes consagrant el dret a la memòria personal i familiar, així com promovent el coneixement i reflexió sobre el nostre passat per evitar que es repeteixi.

La llei reconeix la injustícia de les condemnes per motius ideològics o polítics així com de l'exili i també la il·legimitat dels tribunals i òrgans creats durant la guerra civil i la dictadura per imposar condemnes pels motius esmentats, com el TOP, tanmateix, no anul·la les seves sentències. Per altra banda, es reconeix el dret a obtenir una declaració de reparació i reconeixement personal als qui hagueren patit aquestes resolucions. La declaració no dona dret a compensació econòmica, però és compatible amb altres reparacions. També es reconeix la labor de les associacions de víctimes, a les quals es podrà atorgar distincions.

A més, es milloren i amplien alguns dels supòsits de reparacions econòmiques que hem vist anteriorment i s'elimina el requisit de renunciar a la nacionalitat per als brigadistes. També es reconeix una nova indemnització pels qui van morir durant la transició en defensa de la democràcia.

A nivell col·lectiu, preveu la retirada de simbologia enaltidora de la guerra o la dictadura, incloent la retirada de subvencions o ajudes públiques, amb

excepcions per raons artístiques, arquitectòniques o religioses. Finalment, es crea el Centre Documental de la Memòria Històrica per mantenir els documents originals i fomentar la investigació històrica, entre altres.

Una de les mesures que ha resultat més controvertida ha estat la que disposa que les administracions facilitaran als descendents de les víctimes que ho sol·licitin les activitats d'identificació i localització. La principal crítica és que la llei privatitza una responsabilitat pública en deixar en mans dels familiars l'exhumació dels cossos (Jiménez, 2018)⁸. Tal és el cas de la primera exhumació a Espanya, impulsada l'any 2000 per un grup de familiars, entre ells, Emilio Silva que passaria a ser el president de l'ARMH, un dels principals actors en les exhumacions de fosses (Torrús, 2020). Des d'aleshores, les associacions realitzen aquest treball gràcies a l'ajuda dels familiars, de més de mil voluntaris d'arreu del món i d'algunes institucions. Ja han recuperat més de 9.000 cossos i denuncien que és una tasca que hauria de fer i garantir l'Estat.

A nivell pecuniari, des de l'aprovació de la llei es van incrementar progressivament les partides pressupostàries, però el 2012 el Partit Popular les va retallar un 60%, destinant només 2,5 milions (Ministeri de la Presidència, 2020). Els següents anys seria eliminada per complet⁹. Les partides destinades al desenvolupament d'aquesta llei no tornaran a aparèixer als pressupostos generals l'any 2021 que es preveuen 11,35 milions.

Per últim, en aquest recompte no exhaustiu cal fer menció a l'existència d'actuacions reparadores a nivell autonòmic i municipal, en la mateixa línia de la llei del 2007. A mode d'exemple es pot ressenyar la proposta de creació de la Junta de Valoració pel reconeixement a les persones represaliades pel tardofranquisme, creada per l'Ajuntament de Barcelona. Aquest reconeixement, igual que el previst a la LMH, no comporta cap indemnització econòmica. Tanmateix, el reconeixement ministerial s'atorga a través de formularis i

⁸ La llei de memòria històrica i democràtica d'Andalusia fa una aproximació diferent: disposa que la conselleria competent realitzarà les actuacions necessàries per recuperar i identificar les restes de les víctimes.

⁹ El PP també va suprimir l'Oficina de Víctimes de la Guerra Civil i de la Dictadura, encarregada de coordinar les exhumacions de fosses.

documentació, metre que l'Ajuntament dona audiència a les víctimes, que són escoltades per una junta constituïda per dues psicòlogues clíniques, dues juristes, dues historiadores i representants municipals (Ajuntament de Barcelona, 2019). Aquesta simple diferència pot ser molt important perquè les víctimes vegin reconegut el seu dret a ser escoltades, igual que com es veurà a continuació ho ha aconseguit la querella argentina.

2.5. *Altres vies de reparació explorades per les víctimes i els seus familiars*

En 2010 un grup de víctimes de la dictadura van presentar una querella a Argentina contra els crims del franquisme, emparats en la figura de la jurisdicció universal prevista a aquell país. (Miguel, 2020). Al respecte és important recordar aquí que s'entén per jurisdicció universal aquella que no atén al territori on s'ha comès el crim, la nacionalitat de la víctima o del victimari, ni altres circumstàncies fàctiques, doncs atribueix la jurisdicció als tribunals de tots els estats per raó de la naturalesa del crim (Relva, 2001). Els crims que a Argentina poden estar sotmesos a aquest tipus de jurisdicció són els crims internacionals, és a dir, aquells que, per la seva especial gravetat, es considera que afecten a tota la humanitat i tenen naturalesa de *ius cogens*. El seu fonament és evitar que aquests crims quedin impunes, ja que la pràctica ha demostrat que difícilment el mateix país els jutjarà, ja sigui perquè els perpetradors segueixen al poder o perquè han estat amnistiats.

El procés a l'Argentina es va iniciar amb el cas de Darío Rivas, que denunciava l'assassinat del seu pare, alcalde republicà, per part dels colpistes, però s'han anat sumant centenars de querellants entre víctimes, familiars i associacions, que demanen la investigació de greus violacions de drets humans com assassinats, desaparicions, tortures o nens robats.

Durant la causa judicial s'ha citat a declarar, entre altres, de personatges destacats del franquisme com Martín Villa, Alfonso Osorio o González Pacheco (Rodríguez, 2014). Des de l'inici de la causa, les autoritats espanyoles han bloquejat i posat traves a la justícia argentina, denegant extradicions i fins i tot impeding el testimoni de Martín Villa, l'únic disposat a declarar. Tot i això, des de

la perspectiva dels demandants s'ha aconseguit una gran victòria: la declaració de desenes de víctimes davant una jutgessa.

De la mateixa manera, en 2017 a Mèxic també es va admetre una denúncia interposada per Amnistia Internacional i una dona que podria ser una nena robada pel franquisme, passant a ser el segon país que investigarà els crims de la dictadura davant l'absència d'actuació a Espanya (Amnistia Internacional, 2017).

3. L'avantprojecte de Llei de Memòria Democràtica com a possible via d'assumpció dels estàndards internacionals de justícia transicional

El recurs a la justícia argentina o mexicana són una mostra de la insatisfacció que encara ara tenen les víctimes. Potser per això, l'actual govern molt recentment ha aprovat un nou avantprojecte de Llei de Memòria Democràtica amb l'objectiu de corregir les mancances de la LMH i apropar-se més a les demandes de les víctimes.

La finalitat de l'avantprojecte és promoure la reparació moral de les víctimes mitjançant la recuperació i preservació de la memòria democràtica, el foment de la cohesió i solidaritat, així com el reconeixement dels qui van patir persecució o violència per motius polítics o ideològics, en el període entre el cop d'estat i la promulgació de la Constitució. Cal destacar l'ampliació de l'àmbit temporal, que incorpora les víctimes de la transició, molt oblidades fins al moment.

L'avantprojecte, en la seva versió actual, articula polítiques de veritat, justícia, reparació i garanties de no repetició, posant en el centre a la víctima, que es defineix com tota persona que hagi patit danys físics, morals, psicològics, patrimonials o vulneracions de drets fonamentals, per acció o omissió, durant el període definit. Aquestes s'haurien d'executar per mitjà d'un pla quadriennal aprovat pel Govern i està previst crear un Consell Territorial per tal d'afavorir la cooperació interadministrativa i la creació de projectes conjunts. Pel que fa als drets internacionalment reconeguts, l'avantprojecte inclou les següents característiques:

3.1. Dret a la veritat

Es reconeix el dret a la verificació i revelació pública dels motius i circumstàncies de les violacions de drets i, en cas de desaparició, a esclarir la seva ubicació. Un dels avenços més importants respecte a la LMH seria l'assumpció de la responsabilitat de l'administració en la cerca de desapareguts, que passarà a ser d'ofici o a instància de part, publicant anualment les xifres. També es preveu la creació d'un mapa integrat de localització de persones desaparegudes i un banc nacional d'ADN per tal de facilitar la identificació genètica.

Com ja s'ha dit, la responsabilitat de l'Estat en les exhumacions era un deute pendent. Malgrat haver-se recuperat més de 9.000 cossos, el jutge Garzón va estimar que podria haver-hi 114.000 persones enterrades desaparegudes, xifra que dona una idea del treball que encara queda per fer (Torrús, 2020). És una mesura molt important, tot i que arriba tard, ja que moltes fosses han estat destruïdes o no queda ningú que pugui localitzar-les.

3.2. Dret a la justícia

El Relator de l'ONU en la visita a Espanya en 2014 va destacar que les mancances més grans eren en matèria de justícia i veritat, ja que la llei d'amnistia impedia qualsevol investigació (García, 2015). Potser a conseqüència d'això, a l'avantprojecte es crea la Fiscalia de Sala de Memòria Democràtica i Drets Humans amb competències per investigar les possibles violacions de drets humans i dret internacional humanitari i impulsar la localització de les víctimes. També es garanteix el dret a la tutela judicial per l'obtenció de la declaració judicial sobre la realitat i les circumstàncies dels fets passats.

Aquestes mesures podrien omplir el buit, tot i que per una valoració apropiada caldrà veure els resultats.

3.3. Dret a la reparació

S'afirma que es desenvoluparan mesures de restitució, rehabilitació i satisfacció a nivell individual i col·lectiu, però no es concreten. Es preveuen

investigacions i reconeixements als afectats per les confiscacions i l'espoli, la qual cosa obriria la porta a la restitució de béns, de la qual només s'han beneficiat partits i sindicats. També s'haurà de crear un cens d'empreses beneficiades pels treballs forçats i un inventari de les edificacions construïdes per reconèixer a les víctimes¹⁰.

També s'estableixen dos dies en homenatge a víctimes i exiliats així com el Cens Nacional de Víctimes. Com a novetat, es declara la nul·litat de les condemnes i sancions prèviament declarades injustes. Aquesta declaració seria un avenç molt important que recolliria una lluita molt llarga, ja que els últims anys s'han interposat recursos de revisió intentant, sense èxit, l'anul·lació de les sentències (ATS15770/2006 o ATS9725/2007).

3.4. Garanties de no repetició

En aquest camp, s'elimina l'excepció de motius religiosos per la retirada de símbols franquistes i es crearà un catàleg de vestigis. A la retirada de subvencions s'hi suma la de distincions, títols o condecoracions. També es preveuen mesures per evitar actes públics d'exaltació a la dictadura, però no es prohibeixen.

Ara bé, tot i la LMH, que ja preveia actuacions en aquest sentit, encara hi ha carrers i monuments commemoratius, com l'Arc de la Victòria a Madrid. Per això, cal que, a més de les lleis, l'administració actuï per l'efectiva retirada o resignificació dels vestigis restants. Per altra banda, l'absència de purgues és un fet irreversible, però la retirada de condecoracions i títols no només és una forma de reparació per les víctimes, també una forma de depurar les institucions.

En matèria divulgativa es preveu l'actualització de currículums educatius i la promoció de la formació, la docència i la investigació així com de reparacions simbòliques, reconeixements públics i actes commemoratius. Finalment es

¹⁰ Cal destacar que cap empresa ha reparat o demanat disculpes pel seu enriquiment a costa de la dictadura (Salellas, 2015) i mentre que un cens és un pas endavant, no és una mesura que repari ni econòmicament ni moralment.

regulen els indrets de memòria democràtica, aquells espais on es van desenvolupar fets de singular rellevància, que seran protegits i senyalitzats.

3.5. *Altres aspectes*

Finalment, es reconeix la labor ciutadana, creant un registre de les entitats i un organisme consultiu i de participació en els plans de memòria democràtica. La creació d'aquest organisme s'ha de veure com una aportació molt positiva, ja que la participació de les víctimes és un aspecte molt important de la justícia transicional.

També es preveu un règim sancionador amb multes que van de 200 a 150.000 euros per infraccions lleus, greus, o molt greus, entre les que trobem la destrucció de fosses o indrets de memòria democràtica i la no adopció de mesures per impedir actes públics d'exaltació.

III. BALANÇ: El possible encaix – o no- de les actuacions ressenyades dins d'un model de justícia transicional i propostes cara al futur

De les decisions preses al final de la dictadura se'n desprèn una manca d'aplicació de mesures de justícia transicional: no es van produir ni processos penals ni purgues de cap mena, l'amnistia de l'oposició va comportar la impunitat del règim i no es va adoptar cap mecanisme per investigar el passat. L'única mesura que es va adoptar van ser reparacions, però tan limitades que s'han hagut d'anar ampliant amb els anys. Del cas espanyol s'ha dit que és únic en la seva espècie per haver-se donat una decisió deliberada i consensuada d'abstenir-se en l'adopció de mesures de justícia transicional (Elster, 2004). És discutible el nivell de consens tenint en compte les morts durant la transició i la constant amenaça d'una regressió política, tanmateix aquesta amenaça ja no és present i res impedeix reexaminar les decisions preses fins ara (García, 2015).

L'avantprojecte de Memòria Democràtica podria corregir molts d'aquests buits provocats per l'absència de mesures de justícia transicional, però la inestabilitat política li augura un futur difícil. Les víctimes i la ciutadania només poden esperar que surti endavant sense gaires canvis pel camí i seguir treballant

en el teixit associatiu. El seu major defecte és que, com la LMH, no té cap garantia de continuïtat i una legislatura d'un partit contrari podria deixar-la sense efectes, com ha passat anteriorment. És necessari un mecanisme que pugui blindar els mecanismes previstos.

Una de les grans mancances és l'absoluta falta de responsabilització dels perpetradors, no només en condemnes, també en confessions i reparacions. És una de les batalles perdudes a les que no s'ha donat, ni segurament es donarà, una resposta satisfactòria ja que els obstacles legals i el pas del temps limiten enormement qualsevol mesura. Tanmateix, no es poden seguir ignorant les constants reclamacions de la comunitat internacional per derogar la llei d'amnistia.

En conclusió, a Espanya fins ara no s'han aplicat mesures de justícia transicional, però mai és massa tard, ja que l'objectiu no és reparar només a les víctimes, sinó al conjunt de la societat. Tot i que el pas del temps s'hagi emportat moltes víctimes i perpetradors, les ferides al teixit social perduren i com més es trigui a tancar-les més perjudicarà la nostra societat.

BIBLIOGRAFIA

- Ajuntament de Barcelona (2019) *Un Reglament contra l'oblit*. Recuperat:
https://ajuntament.barcelona.cat/dretsidiversitat/ca/noticia/una-reglament-contra-loblit_775060
- Amnistia Internacional (2017) *México se convierte en el segundo país del mundo que investigará crímenes cometidos durante el franquismo*. Recuperat:
<https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/noticias/noticia/articulo/mexico-se-convierte-en-el-segundo-pais-del-mundo-que-investigara-crimes-cometidos-durante-el-franq/>
- Barcala, D., Malaina, G. y Herrera, E. (22/01/2012) “Víctimas del Fraga franquista.” *Público*. Recuperat: <https://www.publico.es/espana/victimas-del-fraga-franquista.html>
- Bustos, J., Larrauri, E. (1993). *Victimología: Presente y futuro: hacia un sistema penal de alternativas*. Barcelona: PPU
- Bolaños, T. G., i Biel, I. (2019). La justicia transicional como proceso de transformación hacia la paz. *Derecho PUCP*, (83), 415-444.
- Chinchón, J. (2007) *Derecho Internacional y transiciones a la democracia y la paz: Hacia un modelo para el castigo de los crímenes pasados a través de la experiència iberoamericana*, Madrid: Ediciones Parthenon.
- Elster, J. (2004) *Closing the books*, Cambridge University Press
- Forcada, I. (2011) *Derecho internacional y justicia transicional*, Cívitas.
- García, A. (2015) Transitional (In)Justice: An Exploration of Blanket Amnesties and the Remaining Controversies Around the Spanish Transition to Democracy *International Journal of Legal Information*, 43(2-3), 75-135
- García, T. (17/012020) La justicia española da la espalda a 59 de las 61 querellas presentadas por crímenes del franquismo. *El Salto*. Recuperat:

<https://www.elsaltodiario.com/crimenes-franquismo/justicia-tumba-59-61-querellas-crimenes-franquismo>

Grimaldos, A (2004). *La sombra de Franco en la Transición*. Madrid: Obreón.

Informe General de la Comisión Interministerial para el estudio de la situación de las víctimas de la Guerra Civil y del franquismo. 28/07/2006. Recuperat: <https://www.parlament.cat/document/intrade/189240>

Jiménez, C. (18/06/2018) La dictadura franquista continúa impune. *Ctxt*. Recuperat: <https://ctxt.es/es/20180613/Politica/20208/Memoria-historica-franquismo-desaparecidos-Carlos-Jimenez-Villarejo.htm>

Mendez, J. (2016) Victims as Protagonists in Transitional Justice. *International Journal of Transitional Justice*, (10), 1-5

Miguel, J. (13/04/2020) Diez años de Querrela Argentina: el único juicio en el mundo contra el franquismo. *El Diario.es*. Recuperat: https://www.eldiario.es/sociedad/querrela-argentina-unico-juicio-franquismo_1_2258964.html

Ministeri de la Presidència (2020) Presupuestos de Memoria Democrática. Recuperat: <https://www.mpr.gob.es/memoriademocratica/notas-informativas/Paginas/2020/presupuestos-de-memoria-democratica.aspx>

Relva, H. (2001). La jurisdicción estatal y los crímenes de Derecho Internacional. *Relaciones Internacionales*, 10 (20), 109-131

Rincón, T. (2010) *Verdad, justicia y reparación La justicia de la justicia transicional*. Universidad del Rosario.

Rodríguez, O. (31/10/2014) Argentina ordena detener al exministro Martín Villa y a otros 19 imputados por crímenes del franquismo. *ElDiario.es*. Recuperat: https://www.eldiario.es/sociedad/exministro-martin-villa-imputados-franquismo_1_4546798.html

Salellas, L. (2015). *El franquisme que no marxa*. (3ª) Barcelona: Saldonar

- Suárez, E. (2011) La transición a la democracia en España. Adolfo Suárez y la ruptura pactada. *Estudios políticos (México)*, (23), 161-177
- Tamayo, G. (2008) Los derechos de las víctimas de la guerra civil española y el franquismo en el contexto de la experiencia mundial y las obligaciones internacionales sobre verdad, justicia y reparación. *Entelequia, Revista Interdisciplinar*, (7), 255-271
- Teitel, R. G. (2003). Transitional Justice Genealogy. *Harvard Human Rights Journal*, 16, 69-94.
- Torres, A. (2018). Cuarenta y tres años de Monarquía. *Corts: Anuario de derecho parlamentario*, (31), 105-124.
- Torrús, A. (15/08/2020) Más de 9.000 cuerpos de víctimas del franquismo han sido recuperados en 20 años de exhumaciones. Público. Recuperat: <https://www.publico.es/politica/familias-asociaciones-e-instituciones-han-recuperado-cuerpos-9000-republicanos-fosas-comunes-2018.html>

Documents Internacionals

ONU, CS (1993) Resolució 808. S/RES/808 22/02/1993

CS (1993). Resolució 827. S/RES/827 25/05/1993

CS (2004) *Informe del Secretari General*, S/2004/616, 03/08/2004

Comissió de Drets Humans, *Conjunto de principios actualizado para la protección y la promoción de los derechos humanos mediante la lucha contra la impunidad*, E/CN.4/2005/102/Add.1, 08/02/2005.

AGNU, *Principios y directrices básicos sobre el derecho de las víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos y de violaciones graves del derecho internacional humanitario a interponer recursos y obtener reparaciones*, A/RES/60/147, 21/03/2006.

SG (2006), *United Nations Approach to Transitional Justice*, ST/SG(09)/A652, 05/03/2010

Jurisprudència

Tribunal Suprem, Sentència del 13/05/1985, RJ 1985\2476

Sentència del 27/02/2012 101/2012

Auto del 21/09/2006, ATS15770/2006

Auto del 05/07/2007 ATS 9725/2007

Corte IDH (2006), Almonacid Arellanos vs. Chile, sentencia de 26/09/ 2006.

Corte IDH (2006), Baldeón García vs. Perú, sentencia del 06/04/2006.

Legislació nacional

Decreto de 18 de abril de 1938 (BOE n.90 28/09/1938)

Ley del 1/03/1940 (BOE n.62, 02/03/1940)

Orden de 1 de mayo de 1940 (BOE n.130 09/05/1940)

Ley del 15/07/1954. (BOE n.198, 17/07/1954)

Decreto 670/1976, de 5 de marzo. (BOE n.84, 07/04/1976)

Ley 46/1977, de 15 de octubre. (BOE n.248, de 17/10/1977)

Real Decreto-ley 6/1978, de 6 de marzo, (BOE n.56, 07/03/1978)

Real Decreto-ley 35/1978, de 16 de noviembre. (BOE n.276, 18/11/1978)

Ley 5/1979, de 18 de septiembre. (BOE n.233, 28/09/1979)

Ley 18/1984, de 8 de junio. (BOE n.140, 12/06/1984)

Ley 4/1986, de 8 de enero. (BOE n.12, 14/01/1986)

Ley 4/1990, de 29 de junio. (BOE n.156, 30/06/1990)

Ley 43/1998, de 15 de diciembre. (BOE n.300, 16/12/1998)

Real Decreto 39/1996, de 19 de enero,. (BOE n.56, 05/031996)

Ley 3/2005, de 18 de marzo. (BOE n.68, de 21/03/2005)